

MÜTAREKE DÖNEMİ'NİN İLK AYLARINDA İSTANBUL'DA EKMEK MESELESİ

NECATİ ÇAVDAR*

Giriş: Harp Esnasında İaşenin Durumuna Genel Bakış

Harp, yoksulluk ve ekonomik yaşamın alt üst olması anlamına gelmektedir. Bu duruma neden olan pek çok olay birbirine bağlı olarak gelişmektedir. Ekonomik kaynakların tükenmesi ve harbin getirdiği olağanüstü şartlarla üretimin düşmesi, stokları olmayan bir harp ülkesi için tam bir yıkım demektir. Birinci Dünya Harbi de Türk toplumunu böyle bir ekonomik yıkımla karşı karşıya bırakmıştır. Harp yıllarında olduğu gibi mütareke döneminde de toplumun sıkıntılarının başında İstanbul'un iâşesi ve özellikle ekmek sıkıntısı yer almıştır.

Daha harbe girilmeden İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından iâşe işlerini tanzim için bazı pratik çözümlere başvurulmuştur. Seferberlikten bir hafta sonra; 9 Ağustos'ta, iâşe işleriyle meşgul olmak, halkın ve ordunun ihtiyaçlarını temin etmek üzere harbiye, maliye ve dâhiliye nazırlarından oluşan bir komisyon kurulmuştur. 27 Ocak 1915 tarihinde ise buğday alım ve dağıtım ile meşgul olmak üzere Kara Kemal'in başkanı bulunduğu Esnaf Cemiyeti görevlendirilerek bütün değirmenlerin hükümet hesabına çalışmalarını sağlanmıştır¹.

8 Nisan 1915 tarihinde, uygulanmasından Dâhiliye Nazırı Talat Bey sorumlu olmak üzere, 3 maddelik bir kanun layihası hazırlanarak geçici olarak uygulamaya konulmuştur. Geçici kanunla, İstanbul'un bir düşman donanması tarafından işgali ihtimaline karşı şehrin un ve ekmek ihtiyacını depolanmak suretiyle karşılanabilmesi amacıyla Şehremanetine 6 ay vade ile 30 bin lira avans kullandırılması ile İstanbul

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat / TÜRKİYE, necati.cavdar@gop.edu.tr

¹ Vedat Eldem, *Harb ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 39.

ve Beyoğlu'nun bir aylık ihtiyacı olan 40 bin çuval unun temin edilmesi karar altına alınmıştır².

Harp esnasında İstanbul'un ekmeğe dağıtımından sorumlu olan Şehremaneti³, ekmeğe dağıtımında meydana gelen gecikme ve düzensizliklerin ortadan kaldırılması için, 1916 yılı Haziran ayında bir icraat teşebbüsünde bulunmuştur. Harp esnasındaki uygulamaya göre; İstanbul'un ekmeğe ihtiyacını karşılamak üzere kullanılan un, buğday, mısır gibi malzemeler askeriyeye tarafından vagonlarla Sirkeci'ye getiriliyor, burada malzemeyi teslim alan Şehremaneti de bu malzemenin gerekli yerlere dağıtımını yapıyordu. Ancak Sirkeci Garı ve buraya ulaşan demiryolu hatları askerî sevkiyat dolayısıyla sürekli meşgul olduğundan işenin tahliyesi sadece hatlar boş olduğunda yapılabiliyordu. Bu durum işe işlerinde gecikmelere, düzensizliklere ve şikâyetlere neden oluyordu. Bu sıkıntının ortadan kaldırılması için harekete geçen Şehremaneti, Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, Sirkeci'den İstanbul gümrüğü önüne kadar uzanacak geçici bir demiryolu hattı döşenerek işe tahliye yeri oluşturulması gerektiğini teklif etmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey bu öneriyi olumlu bulmuş ancak Nafia Nezareti bu teklifin teknik nedenlerle kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkirede; yaptıkları incelemelerde, teklif edilen hattın araba vapuru iskelesini kısmen keseceğini, diğer vapurların iskeleye yanaşmakta güçlük çekeceğini ve askerî sevkiyatın aksayacağını tespit ettiklerini gerekçe göstermiştir⁴.

Yine 1916 yılında “*Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye*” teşkilatı kurularak yönetimin başına, esnaf üzerindeki gücü ile bilinen İstanbul mebusu Kara Kemal getirilmişti. Komisyonun temel görevi buğday, arpa, bulgur, şeker, zeytinyağı ve gaz gibi maddelerin dağıtımını kontrol altına almaktı⁵. Bu adımlarla yiyecek ve yakacak maddelerinden epeyce stok da yapılmıştı. Ancak batıdan İstanbul'a gelen ticaret yollarının harp yüzünden tıkanması ve stokların erimesiyle İstanbul nüfusu ağır bir işe sıkıntısı ile karşılaşmıştı. Nakliye vasıtalarının yetersizliği ve kömür kıtlığı nedeniyle işletilememesi yüzünden Anadolu'dan zahire naklinin yapılamayışı da işe sorununun büyümesinin önemli nedenlerindendi⁶.

² BOA. DH. İ. UM. EK. 89-01/1-7.

³ Osmanlı Devleti'nde fırıncılık, ekmeğe üretimi, dağıtımını ve pazarlamasını kurallara bağlayan 46 maddeden müteşkil ekmeğeçilik hakkında nizamname 13 Temmuz 1870 tarihinde çıkarılmıştır. “Etmekçilik Nizamnamesi” ile ülkemizdeki modern ekmeğeçiliğe Tanzimat'tan sonra ilk defa standart getirilmiştir (Mehmet Seyitdanhoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri XII- Etmekçilik (Ekmekçilik) Hakkında Nizamname”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 7, sy. 1, 1998, s. 123; Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 179). Etmekçilik Nizamnamesinin tam metni için bkz. *Düstür, Birinci Tertib*, C. 2, s. 528-534).

⁴ BOA. DH. İ. UM. EK. 22/72.

⁵ Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 94.

⁶ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 30-31.

Kara Kemal ve çevresinin iâşe sorununa çare bulamaması üzerine hükümet bir adım daha atarak 18 Ağustos 1917 tarihinde “*İâşe-i Umumiye Kararnamesi ve Suret-i Tatbikeyesini Müş’ar Talimatname*”yi⁷ çıkarmıştır. 12 maddeden oluşan bu kararname ile Harbiye Nezareti’ne bağlı olmak üzere İâşe Umum Müdürlüğü kurularak Umum Müdürlük makamına Askeri Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa getirilmiştir. Umum Müdürlüğün temel görevi, ordunun ve halkın ekmeçlik ve yemeklik hububatını satın almak veya yurt dışından temin etmek⁸ olarak belirlenmiştir.

Hükümet aldığı bu önlemler ile İstanbul’un artan iâşe sorunu ile başa çıkamadığından ihtiyaç maddeleri üzerine yapılan spekülâtif hareketler büyümeye ve fiyatlar daha da yükselmeye devam etmiştir. Hükümet bu ortamda ihtikârî önlemede caydırıcı olacağını düşündüğü bir adım atarak Sadrazam Talat Paşa başkanlığında bir “*Men-i İhtikâr Heyeti*” teşkil etmiştir⁹. Bunun ardından 30 Temmuz 1918 tarihli kararname ile İâşe Umum Müdürlüğü, İâşe Nezareti’ne dönüştürülerek nazırlık görevine Kara Kemal Bey getirilmiştir¹⁰. İâşe Nezareti; ordunun, fakirlerin ve memurların iâşesi için gerekli olan temel besin ve tüketim maddelerini sağlamanın yanı sıra Hilal-i Ahmer, Müdafaa-i Milliye, Matbuat, Donanma ve Himaye-i Etfal cemiyetlerinin ihtiyaçlarını da sağlamak gibi bir yükü üstlenmiştir¹¹. İâşe Nezareti’nin kuruluşunu tamamlaması 1918 yılı Eylül ayını bulmuştur. Bu esnada harbin neticesi belli olmuş, Talat Paşa Hükümeti’nin 8 Ekim 1918’de istifa etmesi üzerine, yerine kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nde İâşe Nazırlığı görevine Celal Muhtar Bey getirilmiştir¹².

Harbin son aylarında kurulan İâşe Nezareti henüz kuruluş aşamasını tamamlayamadan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. Harp sona erdiğinde ailelerin pek çoğu ihtiyarlardan, çocuklardan ve dullardan ibaret kalmış, meydana gelen yangınlar nedeniyle İstanbul harap bir hale gelmiştir¹³. İstanbul’da dönebilen insanlar şehrinde, semtinde ve ailesinde açlık, yoksulluk ve perişanlık man-

⁷ *İâşe-i Umumiye Kararnamesi*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1333/1917; Bu kararname; 17 Teşrin-i sani/Kasım 1918’de Ticaret ve Ziraat müşterek encümeninde, 5 Kanun-ı sani/Ocak 1918’de Adliye Encümeninde, 17 Kanun-ı sani/ Ocak 1918’de Muvazene-i Maliye encümeninde görüşüldükten sonra kanun haline getirilerek yürürlüğe konulmuştur (*Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye*, Sene 1334, C. 2, TBMM. Basımevi 1993, s. 156-163).

⁸ *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 9, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 708.

⁹ Nüzhet Sabit, *İâşe’de Kırkbeş Gün*, Yayına Hazırlayan: Cüneyd Okay, İstanbul 2006, s. 1; Toprak, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁰ İlhan Tekeli- Selim İlkin, “Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşındaki Ekonomik Düzenlemeleri İçinde İâşe Nezareti ve Kara Kemal Bey’in Yeri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, C. III*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 1170; Cüneyd Okay, *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 134.

¹¹ Toprak, *a.g.e.*, s. 126.

¹² Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 152; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 14.

¹³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 41-42.

zaraları ile karşılaşmışlardı. Sakatlar, terhis edilmiş askerler, birlikleri lağvedilmiş zabıter İstanbul'u doldurmuşlardır¹⁴.

Mütareke İstanbul'unda adeta iki farklı hayat yaşanmaktaydı. Bir yanda yeni açılan bir yığın lokanta, bar ve gazinosu ile gerçeklerden habersizce eğlenen Beyoğlu, öte yanda kendi tevekkülü ve ıstırapı ile baş başa olan asıl İstanbul, yani sur içi kenti¹⁵. Dönemin basın organları, ülkede yaşamın ne denli zorlaştığını ve fukaralığın hangi boyutlarda olduğunu gösteren haberlerle doluydu. “Muallimlere kumaş vesikası verilecek”, “Memur hanımlara ayakkabı vesikası verilecek”, “Memurlara patiska ve kundura tevzii vesikası verilecek”, “ekmek, gramı tenzil ile tevzi edilecek”, “ahaliye yüzer gram zeytinyağı tevzi edilecek” nevinden haberler, intihar haberleri her gün gazetelerin sayfalarını doldurmaktaydı. Oya yaparak göz nurunu birkaç kuruşa satan şehit eşleri, yetimlerine bakmak için çamaşıra giden büyükanneler, varını yoğunu satan memurlar, emekliler ve hatta saray mensupları¹⁶ mütareke İstanbul'unun insan manzaraları arasında yer almaktaydı¹⁷.

Harp sona ermiş ancak harp yılları boyunca işe sorununa kalıcı bir çözüm bulunamadığından mütareke döneminin başlarında sorun had safhaya ulaşmış ve İstanbul ahalişi açlıkla yüz yüze gelmiştir. Mütarekenin ağır yükünü sırtlanan Tevfik Paşa Hükümeti'nin karşısında çözüm bekleyen birçok ekonomik ve siyasal sorun bulunmaktaydı. İstanbul'un işe sıkıntısı, enflasyon ve memurların ödenemeyen aylıkları bu sorunların başında gelmekteydi¹⁸.

Yoksullukla ekmek arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Ekmek, insanların temel besini olduğu gibi, yoksulların hayatta kalabilmeleri için de son dayanaklarıdır. Yoksul kişi, katık olmasa da ekmekle karnını doyurabilir ve gelecek günlerde daha iyi şartlarda yaşayacağı ümidini beslemeye devam edebilir. Bu sebeple mütarekenin ilk aylarında, özellikle ekmek sıkıntısı, Tevfik Paşa Hükümeti'nin adeta imtihanı olmuştur.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 351; Ayrıca bkz. Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II*, Cumhuriyet Gazetesi yayınları, 2001, s. 48.

¹⁵ Bu İstanbul-Beyoğlu karşıtlığı, Türk edebiyatında pek çok romanın temasını oluşturmaktadır. Bu romanlar arasında; Yakup Kadri'nin Sodom ve Gomore'si, Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul'u, Halide Edip'in Ateşten Gömlek'i, Ercüment Ekrem Talu'nun Gün Batarken'i, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Sahnenin Dışındakiler'i ve Kemal Tahir'in Esir Şehir serisi önde gelenlerdir. İstanbul'un mütareke döneminin sosyal yaşantısını gerçeklerden hareketle ortaya koyan bu eserlerde asıl İstanbul (sur içi) vakarın ve haysiyetin simgesi olarak yüceltilirken Beyoğlu ve uzantıları ise ihanetin, işbirlikçiliğin, teslimiyetin ve zilletin simgesi olarak aşağılanmaktadır. (Tamer Erdoğan, *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*, Kanat Kitap, İstanbul 2005, s. ix).

¹⁶ Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa da harpten sonra, ailesinin geçimini sağlayabilmek ve ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için, gümüş eşyalarını ve kadife perdelerini, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in hediye etmiş olduğu özel plaketen elmas taşlarını, Sultan II. Abdulhamid tarafından hediye edilmiş olan kılıcın altın kabzasını satmak zorunda kalmıştır (Necati Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2010, s. 21).

¹⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisi'nin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 128–132.

¹⁸ Feridun Ergin, “Mütareke Kabineleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, s. 21, s. 395.

Bu çalışmada mütareke döneminin ilk aylarında İstanbul'da yaşanan ekmeğe yokluğu problemi ve bu problemle mücadele için Tevfik Paşa Hükümeti'nin aldığı tedbirler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı'nda İaşe Konusu

Talat Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine 14 Ekim 1918 tarihinde kurulmuş¹⁹ olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra, 25 günlük bir iktidar süresinin ardından, 8 Kasım 1918 tarihinde istifa etmiştir²⁰. Sultan Vahdeddin yeni hükümeti kurmak üzere 11 Kasım 1918 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa'yı görevlendirmiş²¹, kabinesini kuran Tevfik Paşa 12 Kasım 1918 tarihinde icraata başlamıştır²².

Sultan Vahdeddin tarafından Sadrazam Tevfik Paşa'ya yazılan atama yazısında "harp şartlarından doğan gayri kanuni muamelelerin çabucak izalesiyle memleketinde kanun hükümlerinin icrası"²³ öncelikli olarak vurgulanmaktaydı. Yani kamuoyundaki şikâyet ve huzursuzluğun giderilmesinin öncelikli yolunun ahalinin en acil ihtiyacı olan iaşe konusunun halledilmesinden geçeceği idrak edilmişti. Ancak bu öneme tezat teşkil edercesine, bir iaşe nazırı bulunmadığından, Tevfik Paşa'nın onay için Padişaha sunduğu kabine listesinde İaşe nazırının karşısında "şimdilik boş, seçilmek üzere" yazılmıştı²⁴. Yeni hükümet zaten "meziyetten mahrum, üyeleri irtikabla maruf, taassufla meşhur ve deli"²⁵ olarak suçlanırken bir de olağanüstü şartların en çok ihtiyaç duyulan nazırının belirlenememiş olması kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.

Gazeteler bu konuyu ilk sayfalarına taşıyarak bu durumu hükümet için bir zaaf olarak değerlendirip farklı çözüm yolları üzerinde durmuşlardır. İkdâm gazetesi 13 Kasım tarihli nüshasında bu konuyu eleştirerek:

"sulh zamanında akla bile gelmeyen İaşe Nezareti, bugün Harbiye ve Bahriye Nezareti'nden bile mühimdir. Bu nezarete bir kahraman bulunamaması çok manidardır. İş kolay olsaydı birçok aday bulunurdu, Önceki İaşe Nazırı Dr. Celal Bey bile ibka edilmeyi istemiyor. Hükümet ne yaparsa yapmalı Celal Muhtar Bey'i ikna etmeli, bu işi ondan başka çözecek yoktur"²⁶

¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1918, nr. 3368.

²⁰ Ayrıışığı, *a.g.e.*, s. 170; *İkdâm*, 10 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 7811.

²¹ BOA. DH. SAİD-d, 2/1008.

²² *Takvim-i Vekayi*, 12 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 3392.

²³ *Takvim-i Vekayi*, 12 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 3392.

²⁴ BOA. DÜİT. 9/42.

²⁵ Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devri'nin Feci Tarihi*, C. I, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 60.

²⁶ *İkdâm*, 13 Teşrin-i sani Kasım / 1918, nr. 7814.

ifadelerine yer vermiştir. İkdam aynı tarihli nüshasında, İaşe Nazırı bulununcaya kadar nezaret işlerinin Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey tarafından yürütüleceğine dair rivayetlerden bahsetmiştir²⁷. Tefvik Paşa Hükümeti'ni en fazla eleştiren gazete olan Minber ise "En Müstacil İşler" başlıklı yazısında böyle hassas bir dönemde en fazla faaliyet göstermesi gereken nezaretlerin başında İaşe Nezareti'nin geldiğini ifade ederek bu mühim vazifeyi vekâlette bırakılmayıp ihtisas sahibi bir şahsı asaleten tayin etmesini sadrazamdan rica etmekteydi²⁸.

Hükümet'in kurulmasının üzerinden günler geçmesine rağmen Sadrazam Tefvik Paşa, İaşe Nezareti için bir aday bulamamıştı. Nihayet hükümet programının Meclis-i Mebusan'a sunulmasına bir gün kala, 17 Kasım 1918 tarihinde, İaşe Nezareti'ne vekâleten Muzaffer Bey tayin edilmiştir²⁹. Muzaffer Bey'in iaşe işlerine sadece 12 gün tahammül edebildikten sonra istifa etmesi üzerine³⁰, hükümet 29 Kasım'da Maliye Heyeti Teftişiyesi Reisi Raşit Bey'i asaleten İaşe Nezareti'ne tayin etmiştir³¹. İaşe gibi sorumluluğu üst seviyede bir iş için nazır bulmak kolay olmadığından, kurulduğu 17 Ağustos 1918'den 20 Ocak 1919 tarihindeki lağvına kadar İaşe Nezareti'nde çok sık olarak nazır değişikliği yapılmıştır. Nezaretin kuruluşundan itibaren Talat Paşa Hükümeti'nde Kara Kemal Bey³², Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde Celal Muhtar Bey³³, Tefvik Paşa Hükümetlerinde ise vekâleten Muzaffer Bey³⁴, Raşit Bey³⁵, vekâleten İzzet Bey³⁶ ve Abdurrahman Bey³⁷ İaşe Nezareti görevini yürütmüşlerdir³⁸.

Tefvik Paşa Hükümeti, programını meclise sunmadan önce geçici de olsa nihayet bir iaşe nazırı istihdam edebilmiştir. Şimdi kamuoyunun merak ettiği şey hükümetin programında iaşe işlerine nasıl vurguda bulunacağı ve nazırı bile zor bulunan bu nezareti nasıl çalıştırabileceğiydi. Hükümet, 18 Kasım Pazartesi günü programını arz etmek üzere Meclis-i Mebusan'da hazır bulunmuştur. Programda, hükümetin amacının öncelikle milletin şeref ve haysiyetine uygun bir sulh yapmaya çalışmak olduğu belirtildikten sonra ikinci olarak da birkaç yıldır devam etmekte olan kanunsuz işlem ve uygulamalara son verileceğine ve haksız kazancın engellenerek iaşe işlerinin dü-

²⁷ *İkdam*, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7814.

²⁸ *Minber*, 16 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 15.

²⁹ *Sabah*, 24 Teşrin-i sani / Kasım 1918, nr. 10424.

³⁰ *Vakit*, 28 Teşrin-i sani Kasım /1918, nr. 395.

³¹ *Takvim-i Vekayi*, 30 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 3407.

³² Tekeli- İlkin, *a.g.m.*, s. 1170.

³³ Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 14.

³⁴ *Sabah*, 24 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 10424.

³⁵ *Takvim-i Vekayi*, 30 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 3407.

³⁶ *Takvim-i Vekayi*, 2 Kanun-ı sani/ Ocak 1919, nr. 3435.

³⁷ BOA. DÜİT. 9/51; *Takvim-i Vekayi*, 14 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3445.

³⁸ Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, İsis Yayınları, İstanbul 1999, s. 6.

zeltileceğine vurgu yapılmıştır³⁹. Meclis-i Mebusan'da uzun ve hararetle tartışmalara neden olan hükümet programı ilk gün olmasa da ikinci gün 124 mebustan 91'inin oyu ile kabul edilmiştir⁴⁰. Hükümet güvenoyu aldığına göre şimdi sıra programda vaat ettiklerini icra etmeye gelmişti.

İaşe Sorunu Karşısında Hükümet'in İcraatı

Mütareke ile yeni bir dönem başlıyordu. Bir taraftan harbin yaralarını sarmak diğer taraftan devam eden, başta ekmek olmak üzere, iaşe sıkıntısını ortadan kaldırmak için yeni çözümler geliştirmek gerekiyordu. Harbin getirdiği şartlar nedeniyle iaşe konusunun birçok boyutu ortaya çıkmıştı. En başta ihtikâr olmak üzere, alım gücünün düşmesi, yiyecek fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi, buğday ve un kıtlığı, değirmen-ciler ve fırıncılar meselesi gibi pek çok başlık iaşenin çözüm bekleyen konuları arasında bulunuyordu.

İstanbul'da yiyecek fiyatları özellikle 1918 yılının ikinci yarısında zirveye çıkmış, vurgunculuk almış yürümüştü. Ahali evlerine kapanmış ancak ateş pahasına ekmek almak için dışarı çıkar hale gelmişti⁴¹. Mütarekeden sonra dış ticaret bağlantılarının kurulması ile birlikte, ithal ürünler savaş dönemine kıyasla çoğalmaya başlamıştı ancak bu ürünlerin artış göstermesi İstanbul'da iaşe bakımından beklenen rahatlamayı sağlayamamıştı. Çünkü Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye başlaması bu ürünlerin tüketiciye pahalıya gelmesi sonucunu doğurmuştu⁴².

Harbin sona ermesi ile birlikte pahalılıkla mücadele, dünyanın birçok yerinde artarak devam ediyordu. Rusya'nın büyük şehirleri ve Viyana'dan sonra, İstanbul dünyanın en pahalı şehirleri arasında yer alıyordu. Çünkü İstanbul'da 1914–1920 yılları arasında temel ihtiyaç maddeleri % 1350 nispetinde artmıştı. Aynı dönemde Londra ve Paris'teki fiyat artışı % 200–300 seviyesindeydi. Bu durum gösteriyor ki İstanbul diğer Avrupa şehirlerine nazaran hayat pahalılığında daha fazla etkilenmişti⁴³. Mütareke dönemi başlarında bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatlarına bakıldığında harp yıllarında bile bu kadar aşırı yükselişin meydana gelmediği görülmektedir. Mesela, bir ekmek: 1914'te 1,25 kuruş, 1917'de 18 kuruş, 1918'de 34 kuruştur. Bir kilo un: 1914'te 1,75 kuruş, 1917'de 34 kuruş, 1918'de 45 kuruştur. Bir kilo Patates: 1914'te 1 kuruş,

³⁹ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 136.

⁴⁰ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 168; *İkdam*, 20 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 7821.

⁴¹ Lord Kinross, Atatürk, *Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, C. I, Çeviren: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1969, s. 16.

⁴² Mehmet Aydın, *Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi Meselesi (1918–1922)*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 100.

⁴³ Mehmet Aydın, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu" *History Studies*, Volume 2/2, 2010, s. 443.

1917'de 14 kuruş, 1918'de 27 kuruştur. Bir kilo buğday: 1914'te 1-1,75 kuruş, 1917'de 30 kuruş, 1918'de 30 kuruştur. Bir kilo şeker ise 1914'te 3 kuruş, 1917'de 112 kuruş, 1918'de 195 kuruştur⁴⁴. Enflasyon oranları ise 1914'te % 20'nin altında iken 1918'de % 140 civarındadır⁴⁵.

Hükümet, harp öncesine göre yirmi-otuz kat hatta bazı maddelerde elli kat artmış olan fiyatları makul bir seviyeye indirebilmek için umutlu görünmeye çalışıyordu. 18 Kasım'da programını açıklayan hükümet bu işte başarılı olabilmek için meclisin ve kamuoyunun desteğine ihtiyacının olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: “*İhtikârın engellenmesi, iaşe umurunun tanzimi ve ticari muamelelerin hal-i tabîye iadesi için teşebbüsât-ı ciddiyede bulunuyoruz. Meclis'in itimat ve müzaheretini ile müşkülât-ı hâzıranın izalesine vakf-ı vücud edeceğimiz*”⁴⁶.

Hükümet güvenoyu alıp icraata başladığında henüz bir nazır atanamadığından iaşe işleriyle Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Paşa ilgilenmeye başlamıştır. Mustafa Arif Paşa'nın ilk icraatı iaşe ambarlarında mevcut olan un miktarının belirlenmesi olmuştur⁴⁷. Çünkü en acil iş, açlık sınırına dayanmış olan İstanbul ahalisine ekmeğe yedirebilmektir. Ancak ekmeğe yapmak için gerekli olan un miktarının yetersiz olduğu belirlenmişti. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mevcut olduğu tespit edilen iki bin vagon civarındaki buğday da kömür yokluğundan dolayı trenlerin işletilememesi yüzünden İstanbul'a ulaştırılmıyordu⁴⁸. İşlerin girift bir hal aldığı bu döngüde kömür buhranı

⁴⁴ Eldem, *a.g.e.*, s. 50-51; Aynı konu için bkz. Tefvik Çavdar, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 2001, s. 20.

⁴⁵ *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, Haz: Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

⁴⁶ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 136; Tam bir yıl sonra, 18 Teşrin-i sani/Kasım 1919 tarihli, İleri gazetesinde yer alan habere göre gıda ve zorunlu tüketim malları için hükümetin belirlediği azami fiyatlar şöyle idi: Amerikan Gaz Yağı 25 kuruş, Amerika Pirinci 40-49 kuruş, Yemeklik Trabzon yağı 153 kuruş, Anadolu yağları 132-143 kuruş, Konya, Aksaray yemeklik yağ 160 kuruş, Halep yağı 170-176 kuruş, Toz şeker 49 kuruş, küp şeker 68-72 kuruş, orta çalı fasulye 32-52 kuruş. Fiyatların yüksek olmasına rağmen 1918 yılına göre oldukça düşmüş olduğu görülmektedir. (Tefvik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 75).

⁴⁷ *İkdam*, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7814.

⁴⁸ *Sabah*, 23 Teşrin-i sani Kasım /1918, nr. 10423; Mütareke döneminin başında kömür buhranı öyle bir dereceye gelmişti ki; vapur, tren, değirmen, fabrika, elektrik aydınlatması gibi kömüre ihtiyaç duyan her şey durma noktasına dayanmıştı. (*İkdam*, 2 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 7833). O günlerde İstanbul'un aydınlanma, nakliye ve değirmenler için günlük kömür ihtiyacı 8 bin ton civarındaydı. Madenlerin günlük üretimi ise yaklaşık 520 ton civarındaydı (*Alamdar*, 18 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1345-35). Arada kapatılması zor bir fark bulunmaktaydı. Bu durum kömür kaçakçılığını beraberinde getirdiğinden hükümet, Sarıyer'de bir kömür Kontrol Memurluğu kurarak Karadeniz'e açılan veya İstanbul'a gelen nakliye vasıtalarında kömür kontrolü yapmaya başlamış, kömür yüklü kayıkların Boğaziçi'nde dolaşmasını yasaklamıştır (*Alamdar*, 22 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1349-39). Kömür buhranı nedeniyle Haliç Vapurları da bilet ücretlerini, geçici olarak, yüzde yüz artırmışlardır (*Düstur, Tertib-i Sani*, C. 9, s. 107; *Takvim-i Vekayi*, 19 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3449). Hükümetin aldığı tedbirler neticesinde kömür buhranı, 1919 yılı Mart ayı başından itibaren ortadan kalkmış ve 3 Mart'tan itibaren tramvay seferleri tekrar başlamıştır.

da ayrı bir sorun teşkil ediyordu. O günlerde Anadolu'da ve İstanbul'da hüküm süren şiddetli kış şartlarının da etkisiyle, İstanbul'un birçok mahallesine 21 ve 22 Kasım günleri vesika ekmeği dağıtılamadığından ahali çok zor günler yaşamıştır. Bu yüzden İaşe Nezareti, acil olarak ekmeğin imali için, piyasadan yüksek fiyatlardan un almak mecburiyetinde kalmıştır. Hükümet, olağanüstü şartları savuşturma adına bütün imkânlarını seferber ederken, hükümetin bu teşebbüsü ahaliden aksiyle muamele görmüştür. Birçok cins unun karışımı ile yapılan ekmekler, çamur gibi ve yenilemeyecek kadar lezzetsiz olduğu gerekçesiyle dağıtıldığı mahallelerin ahalisi arasında şikâyetlere neden olmuştur⁴⁹.

Vesika ekmeği dağıtımındaki aksaklıklar, kamuoyunda ve özellikle hükümeti yıpratmak azmindeki muhalif basında, iaşe işlerinde ciddi yolsuzluklar yapıldığına dair söylentilere neden olmuştur. Söylentilerin ciddi boyutlara ulaşması üzerine Taaz Mebusu Tahir Fevzi Bey, vesika ekmekleri hakkında hükümet tarafından ne yapıldığına dair meclise istizah takriri vermiştir⁵⁰.

Hükümet şayiaları tekzip etmenin yanı sıra İaşe Nezareti vasıtasıyla 24 Kasım'da bir resmi tebliğ yayınlamıştır. Tebliğde, ekmeğin dağıtımındaki aksaklıkların fırınlara un verilmesindeki gecikmeden kaynaklandığı açıklanmış, fırınlara unun geç verilmesinin ise satın alma heyetince onların kontrolünde geçen zaman kaybindan ileri geldiği ifade edilmiştir. Tebliğde, ekmeklerden şikâyeti olan ahalinin İaşe Nezareti Teftiş Heyeti Müdürlüğü'ne başvurması ve iddianın doğruluğunun tespiti durumunda, yenilemeyecek kadar kötü ekmeğin üreten fırıncılara ceza verileceği ilan edilmiştir. Tebliğde bir de pratik uygulamaya yer verilmiştir. Buna göre; mahalle ahalisi, mahallelerine un geldiği zaman işlerinden bir temsilci heyetini fırında hazır bulundurup unun hamur teknesine konulmasına kadar duruma nezaret edebilecek, böylece fırıncının una bakla unu, süpürge tohumu, toprak gibi yabancı maddeler katması önlenebilecekti⁵¹. Hükümet bu uygulama ile hem ahalinin hükümete olan güvenini sağlamayı hem de iaşe işlerindeki yolsuzluk iddiaları için gönüllü bir kontrol mekanizması oluşturmayı hedeflemiştir. Hükümet bu resmi tebliği yayınladığı gün bir karar daha alarak iki kişiye 600 gram olarak verilmekte olan vesika ekmeğinin, un kıtlığı nedeniyle, 24 Kasım'dan itibaren iki kişiye 500 gram olarak verileceğini ve fiyatının da 40 paraya düşürüldüğünü ilan etmiştir⁵².

Hükümet, 27 Kasım'da, zahire tüccarından, değirmencilerden ve bazı fırıncılardan oluşan bir komisyon toplayarak şehrin ekmeğin sıkıntısının giderilmesini müzakere

⁴⁹ *Sabah*, 23 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 10423.

⁵⁰ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 187.

⁵¹ *İkdam*, 24 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7825.

⁵² *Sabah*, 24 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 10424; *İkdam*, 24 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7825.

etmiştir. Komisyon, İstanbul'un ekmeğin ihtiyacının acilen karşılanabilmesi için şu dört şartın gerekli olduğunu belirlemiştir: **1.** İstanbul'a un celbi, **2.** İstanbul'a buğday celbi, **3.** Buğdayın değirmenlere ve oradan da fırınlara sevki, **4.** Ekmeğin imali ve tevzii. Zahire tüccarı, hükümetin kendilerine yardım etmeleri durumunda İstanbul'a daha ucuza buğday getirebileceklerini ve ambarlarda sürekli zahire bulundurabileceklerini vaat etmişlerdir. Zahire tüccarının hükümetten talep ettiği yardımın içeriği şunlardan ibaretti: **1.** Hükümet, Anadolu Şimendifer Şirketi'nin her istasyonda aldığı rüşveti kaldırmalı ve bu işe bulaşan memurları cezalandırmalıdır. **2.** Değirmenler, sahipleri tarafından serbestçe işletilmelidir. **3.** Değirmencilere, vilayetlerde olduğu gibi, öğütme ücreti verilmelidir⁵³. Komisyonun almış olduğu kararlar, ekonomik şartların durumu itibarıyla tavsiye niteliğinden öteye gidememiştir.

İaşe Nezareti'nin un temin edebilmesinin önündeki bir engel de nakit sıkıntısıydı. Nezaret, bu parayı temin edebilmek için hükümetin daha önce iaşe işleri için tahsis etmiş olduğu 5 milyon liradan bir milyon lira avans talebinde bulunmuştur. 25 Kasım'da Meclis-i Mebusan'da cereyan eden müzakereler neticesinde nezaretin talep ettiği miktarın verilmesi kabul edilmiştir⁵⁴. Nezaretin kullandığı bu avans ahalinin ekmeğine tuz bile olmadığı gibi geri kalan miktar da kısa sürede tüketilmiştir. Bu sebeple hükümet 5 milyonluk İaşe Nezareti bütçesine 3 milyonluk daha ek bütçe ilave edilmesini talep etmiştir.

Hazırlanan kanun layihası 18 Aralık'ta, feshinden üç gün önce, Meclis-i Mebusan'da yoğun tartışmalara neden olmuştur. Mebusların çoğunluğu, hükümetin bu parayı nereye verdiğini açıklamamasını talep etmişlerdir. Hükümet adına bu soruya cevap veren İaşe Nazırı Raşit Bey *"nezaretin unu olmadığı gibi parası da yoktur, birkaç günlük buğdayımız kaldı, bu işin müstaciliyeti var, istediğim 3 milyon lira hali hazır muhafaza edebilmek içindir"* ifadeleriyle mebusları tatmin etmeyen bir cevap vermiştir. Bunun üzerine söz alan Hudeyde Mebusu H. Rıza Paşa *"İaşe Nezareti, sermayesini yiyen bir tüccardır, nezaret lüzumsuz yere para sarf eden bir dairedir, iaşe memurlarının maaşları iaşe parasından çıkıyor"* diyerek nezaretin lağvı fikrini ortaya koymuştur. Yoğun tartışmalar neticesinde oylamaya sunulan ek bütçe konusundaki layiha oy çokluğu ile kabul edilmiş, İaşe Nezareti için tahsis edilmiş bütçe toplam 8 milyon liraya çıkarılmıştır⁵⁵.

Hükümetle Meclis-i Mebusan arasındaki gerginlik büyüdüğünden mecliste siyasi grubu bulunan Teceddüd Fırkası⁵⁶, hükümeti düşürmek için 18 Aralık'ta Karesi Mebusu

⁵³ *İkdam*, 29 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7830.

⁵⁴ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 99; *Takvim-i Vekayi*, 2 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3435.

⁵⁵ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 335-351.

⁵⁶ Mütareke döneminde Tevfik Paşa Hükümeti'ne muhalif oluşumların başında yer alan Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın dağılması üzerine, 11 Kasım 1918'de resmen kurulmuş olup yaygın organı Teceddüd Mecmuası idi. Fırka Reisi Ayan'dan Hüsnü Paşa, yardımcılar ise İsmail Canbolat ve

Hüseyin Kadri Bey ile dört arkadaşı tarafından hazırlanan bir gensoru önergesi vermiştir⁵⁷. Fırka, gensoru önergesinde, hükümetin programında vaat ettiklerini yapmadığı, asayiş ve işe işlerinin bozuk olduğu⁵⁸ iddiası ile hükümetin istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan iki gün sonra, 21 Aralık 1918 tarihinde, Meclis-i Mebusan feshedilmiştir⁵⁹. Kamuoyu, meclisin feshedilmesini, hükümetin kendisine engel teşkil eden unsurları ortadan kaldırarak rahat hareket etmek için gerçekleştirdiğine yormuştur⁶⁰.

İşe Nezareti, Tevfik Paşa Hükümeti'nin kuruluşundan itibaren bir yandan nakit sıkıntısını aşmaya çalışırken diğer yandan da ahaliye ekme verebilmek için tüm şartlarını zorlamaktaydı. Hükümet hiç değilse günü kurtarmak için 25 Kasım günü işe ambarlarındaki patatesin ahaliye dağıtılması yönünde ilginç ve pratik bir karar almıştır⁶¹. Karara göre; patatesin İşe Nezareti'ne mal olduğu fiyat dikkate alınmadan, nüfus başına verilen vesika ekmeğinin ölçüsüne uygun olarak ve vesika ekmeğinin fiyatından fazla olmayacak şekilde dağıtım yapılacaktır⁶². Bu karar doğrultusunda ahaliye patates dağıtımına başlanmış, dağıtım birkaç gün devam etmiştir. 27 ve 28 Kasım günleri Anadolu'dan İstanbul'a 27 vagon buğday gelip bir müddet için İstanbul'un ekme ihtiyacı temin edilmiş olduğundan patates dağıtımına son verilmiştir⁶³.

Hükümet'in ancak günübirlik çözümler üretebildiği bu ortamda kamuoyu da muhalefetini yoğunlaştırmıştır. Tevfik Paşa Hükümeti'nin önde gelen muhaliflerinden olan Minber gazetesi hükümeti mesleksizlik ve acziyet içinde olmakla suçlayarak "hü-

Şemsettin Bey'dir. İttihat ve Terakki'nin mirasçısı görünümü arz eden Fırka 5 Mayıs 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kapatılmıştır (Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006. s. 148).

⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1963, s. 245.

⁵⁸ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 360-361.

⁵⁹ *Takvim-i Vekayi*, 22 Kanun-ı evvel 1918, nr. 3425; Meclis-i Mebusan'ın feshinin temelinde; Meclisin siyasi yapısının çoğunlukla İttihatçılığa dayanması, Meclis ile Tevfik Paşa Hükümeti arasındaki uyumsuzluk ve İtilaf Devletleri'nin Padişah'a baskıları çerçevesindeki gelişmelerin yer aldığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası içerisindeki güruplaşmalar sonunda Ekim 1918 ortalarında Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası adlı yeni bir fırka kurulmuştu (Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kocaoğlu, a.g.e., s. 95-148; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-II*, Mütareke Dönemi, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 91-104). 1-4 Kasım 1918 tarihli son kongresinde ise İttihat ve Terakki Fırkası Teceddüd Fırkası'na dönüşmüştür. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası, Meclis'te Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüd olarak iki ayrı siyasal oluşuma dönüşmüştür. İttihatçıların 1-2 Kasım gecesi firar etmeleri üzerine, Meclis'in feshine giden yol açılmıştır (Çavdar, a.g.t., s. 192).

⁶⁰ *İkdam*, 22 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 7853; *Teceddüd Mecmuası*, 26 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 2; İşe Nezareti Meclis-i Mebusan'da kabul edilen 3 milyonluk ek bütçe için ancak 8 Ocak 1919 tarihinde kullanmaya başlayacaktır. (*Düster*, Tertib-i Sani, C. 11: 88; *Takvim-i Vekayi*, 8 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3440).

⁶¹ BOA. MV. 213/29.

⁶² *Takvim-i Vekayi*, 27 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 3404; *Sabah*, 28 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 10428.

⁶³ *İkdam*, 29 Teşrin-i sani/ Kasım 1918, nr. 7830.

*kümetin idame ettirmeye çalıştığı yarım serbestî tarzı garip bir şekildir*⁶⁴ diye yazmıştır. Göreve başlayalı birkaç gün olan İaşe Nazırı Raşit Bey ise vaziyetin o kadar da ümitsiz bir halde olmadığını ifade etmiş, gazetelerin iddialarına kesin bir cevap verebilmek için kendilerinden on beş günlük süre istemiş ve incelemeleri sonunda durumu vahim görürse istifa edeceğini söylemiştir⁶⁵. Raşit Bey iaşenin durumunu incelemek üzere yoğun bir mesaiye başlamış, ahaliye ekmek verebilmek için günlerce değirmenciler, fırıncılar ve tüccarla toplantılar yaptığından rahatsızlanarak beş gün izne ayrılmak zorunda kalmıştır⁶⁶. Raşit Bey'in koşturmaktan yataklara düşmesi de ahaliye yenilemeyecek derecede kötü ekmek üretilmesinin önüne geçememiştir.

İkdam gazetesinin iddiasına göre, birkaç fırıncı, gazetelerini ziyaret ederek ekmeklerle ilgili bilgi vermişlerdir. Fırıncılar piyasadan satın alınan unların çok karışık olduğunu, içerisinde arpa, mısır, bakla, süpürge tohumu gibi yabancı maddelerin bulunduğunu, Aksaray'da bu undan yapılan ekmeklerin parçalanması ve dağılması sebebiyle ahaliye tevzi edilemediğini söylemişlerdir⁶⁷. Aynı günlerde Nişantaşı'nda bulunan bir fırında İstanbul Muhafız Alayı için yapılan ekmeklerin sağlıksız olduğuna dair doktor raporu düzenlenerek ekmek örnekleri hükümete gönderilmiştir. Bu gelişmeler üzerine hükümet 18 Aralık tarihli toplantısında sağlıksız ekmek üretenlerin Divan-ı Harbe sevkine karar vermiştir⁶⁸.

İaşedeki çözümsüzlük Meclis-i Mebusan'da da hükümet aleyhine tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. 21 Aralık günü Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey ve arkadaşları

⁶⁴ *Minber*, 10 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 39; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Tevfik Paşa Hükümeti'ne güvenoyu verilmesini engelleme çabalarında en önemli araçları *Minber* gazetesi olmuştur. *Minber* gazetesini çıkaran Ali Fethi Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa Hükümeti'ne muhalefet ederek Ahmet İzzet Paşa'nın tekrar iktidara getirilmesi düşüncesi, gazetenin yayım politikası ve muhalefet anlayışı üzerinde etkili olmuştur. (Çavdar, *a.g.t.*, s. 168; Erol Kaya, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber*, Etabil Yayınları, Ankara 2007, s. 3).

⁶⁵ *Vakit*, 3 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 400.

⁶⁶ *Vakit*, 29 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 426.

⁶⁷ *Vakit*, 4 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 401; Fırınlarda pişirilecek ekmek üç çeşitten müteşekkildi. Birincisi hâsül'î hâs, ikincisi hâs, üçüncüsü ise bayağı ekmek idi. Bu ekmekler için kullanılan buğdaylara "fırın-ı selâse buğdayı" adı verilmekteydi. Ekmeğin fiyatı, imal edildiği unun cinsine göre değişmekteydi. Ekmeğin kalitesiz imal edilmesinin genellikle iki nedeni vardı: Birincisi, fırıncılara verilen hububatın karışık ve kalitesiz olması, ikincisi ise fırıncıların hile yapmalarıydı (Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 112, 135). Ekmek yapımında buğday, arpa, çavdar ve yulaf unlarının dışında özellikle kış döneminde fasulye, patates, bezelye, kestane ve süpürge darısı unlarının da dağıldığı görülmüştür. Ama bugün olduğu gibi ekmek ve un denilince akla ilk gelen buğday olmuştur. Osmanlı zamanında buğday unu anlamında Arapça kökenli "dakik" sözcüğü de kullanılmışsa da Orta Asya'dan günümüze kadar genellikle "un" sözcüğünün kullanımı tercih edilmiştir (Artun Ünsal, *Nimet Geldi Ekine*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 123-124).

⁶⁸ BOA. MV. 213/75; III. Selim devrinde kalitesiz ekmek üretenler hakkında yazılan hatt-ı hümayun örnekleri ile çok sayıda uyarı ve ceza örneği için bkz: Aynural, *a.g.e.*

iddialar üzerine hükümet aleyhinde bir soru önergesi vermişlerdir⁶⁹. Soru önergesine hükümet adına cevap veren Hariciye Nazırı Reşit Paşa uzun bir açıklama yapmıştır. Reşit Paşa açıklamalarında şu ifadelere yer vermiştir:

“Ticari muamelelerin tabii haline dönmesi memlekette olağanüstü halin ortadan kalkmasına bağlıdır. Ticaret tabii haline dönmedikçe ihtikâr erbabının hükümet tarafından cezalandırılmasında tamamen başarılı olunamaz. Maalesef yıllardır ihtikâr bir fazilet gibi telakki edilmiş, hatta bazı resmi daireler tarafından resmi surette ihtikâr yapılarak halk teşvik edilmiştir. Toplum ahlakına işlemiş bu durumun kısa sürede ortadan kaldırılması mümkün değildir. Hükümetimiz resmi daireleri ticaretle iştigalden men etmiş, ihtikârı engellemek için gerekli tedbirleri almıştır. Gerek eski kötü idareler gerekse kömürsüzlük nedeniyle nakliyat işlerinin duçar olduğu düzensizlik nedeniyle işe işleri muntazam cereyan edemiyor. Geçici olarak ihtiyar ettiğimiz şu andaki işe usulü, bugünkü müşkülât ortada olmadığı zamanlarda daha iyi olmamıştır”⁷⁰.

Hükümet, işe işleri nedeniyle kamuoyu ve Meclis-i Mebusan karşısında zedelenen imajını bir nebze düzeltmek ve işe işlerine daha köklü çözümler bulmak için bir dizi tedbirlere başvurmuştur. Sadrazam Tevfik Paşa tarafından nezaretlere tebliğ edilen ve Takvim-i Vekayi’de de yayımlanan hükümet tedbirleri şu başlıklardan ibarettir:

1. Vapur, tren, değirmen ve fabrikaları çalıştırabilmek için yeterli miktarda kömür tedarik edilecektir.
2. Anadolu trenleri, Akdeniz’e gidip gelen vapur, motor, yelken ve takalar faaliyete geçirilerek istasyon ve iskelelerde çürümekte olan 131 bin ton zahire İstanbul’a getirilecektir.
3. Değirmenler tefiş memurları vasıtasıyla tefiş ettirilerek, piyasadan katiyen un satın almaya ihtiyaç bırakmayacak kadar un üretimi sağlanacaktır.
4. Un nakil araçları ve fırınlar sıkı kontrol altına alınarak yolda ve fırında un değiştirilmesine ve çalınmasına fırsat verilmeyecektir.
5. Ekmek dağıtımındaki sùüstimallerin önüne geçilecektir.
6. Askeriyeye verilecek un miktarı, asker mevcudunu gösteren yeni cetvellere göre düzenlenecektir.

⁶⁹ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 360.

⁷⁰ MMZC., D.3, İ.5, C.1, s. 363; Reşit Paşa’nın sözlerini destekleyen ve geçmiş İttihatçı hükümetlerin sùüstimallerini dile getiren bir gazete ise şunları ifade ediyordu. “İktisad-ı milliyi inkişaf ettirmek namı altında tesis olunan usul-i şekavet ile İttihat ve Terakki sergerdeleri bu biçare milletin bilhassa fakir sınıfın nafakasına musallat oldular. İçlerinden 8–10 kişiyi zengin etmek bahasına halkı aklıktan öldürecek dereceye getirdiler. Bize ilan-ı harb etmiş olan düşmanlardan hiç biri, işe münasebetiyle ittihadiyyünün göz göre göre memlekete ettikleri fenalığı gerek silahla gerek başka vesait ile ika edemezlerdi.” *Tasvir-i Efkâr*, 16 Şubat 1919, nr. 2654.

7. Kömür Merkezi, geçici olarak doğrudan Nafia Nezareti'ne bağlanarak istihdam edilen askeri memurlar Nafia Nezareti emrine verilecek, liman idaresi kömür işlerinde Nafia Nezareti'ne bağlı olacaktır⁷¹.

Bu kararlar doğrultusunda 28 Aralık'tan itibaren İaşe Nezareti, üretilen ekmeklerden birer örnek alarak daha önce has undan üretilmiş ekmeklerle karşılaştırmaya başlamış, İaşe Nezareti'nin dağıttığı undan ekmek yapmadığı tespit edilen fırın sahiplerinin Divan-ı Harbe sevkine karar vermiştir⁷².

Hükümet'in iaşenin kontrolünü eline almak amacıyla aralık ayı sonlarında başvurduğu çözüm yollarından birisi de ekmek üretim işlerini müteahhitlere ihale etmek girişimi olmuştur. Bu konunun organizesi için hükümet Maliye Nazırı Abdurrahman Bey ve Nafia Nazırı Ziya Paşa'yı tam yetkiyle görevlendirmiştir. Nazırların girişimleri sonunda 30 Aralık günü İlyas Bey, Sadık Bey, Kozmato Efendi, Pilitas Efendi ve Muhiko Efendi adlı beş değirmenci ile hükümet arasında kamuoyunda "Değirmenciler Mukavelesi" diye adlandırılan bir sözleşme imzalanmıştır⁷³.

Değirmenciler Mukavelesi'ne göre, İstanbul şehri otuz mıntıkaya ayrılmış ve tamamı yedi müteahhide ihale edilmiştir. Ahaliye dağıtılacak ekmeğin yüzde yetmişinin buğday, yüzde otuzunun arpa unundan ibaret olması kararlaştırılmıştır. Müteahhitler, her biri 72 kilo olan bir çuval undan 500 gramlık 200 ekmek çıkarıp dağıttıktan sonra artan unu kendilerine kâr payı olarak ayırabileceklerdi. Ekmek pişirme ücretleri de müteahhitlere ait olacaktı⁷⁴. Müteahhit, un tedarik edemeyeceği zaman bunu en az üç gün evvel İaşe Nezareti'ne bildirmek zorunda olup aksi halde nezarete 200 lira tazminat ödemek zorunda olacaktı. Mukavelenin süresi bir ay olup nezaret isterse süreyi üç ay daha uzatabilecekti⁷⁵.

Bu mukavele ile İaşe Nezareti'nin fırıncılarla hiçbir münasebeti kalmıyor, nezaret doğrudan müteahhitleri muhatap almış oluyordu. Mukavelenin müteahhitlerce uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek üzere Nafia, Maliye ve İaşe nazırlarından oluşan bir de encümen kurulmuştur⁷⁶.

Mukavelenin imzalanmasından bir gün sonra İaşe Nazırı Raşit Bey istifa etmiş, onun yerine 31 Aralık'ta vekâleten Evkaf Nazırı İzzet Bey tayin edilmiştir⁷⁷. Raşit Bey'in istifası iaşe işlerini başka bir tartışma boyutuna taşımıştır. Hükümet iaşe işlerini

⁷¹ *Takvim-i Vekayi*, 25 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 3428.

⁷² *Vakit*, 27 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 424.

⁷³ BOA. MV. 213/513; *Alemdar*, 31 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 1331-21.

⁷⁴ *Sabah*, 6 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 10467.

⁷⁵ *Vakit*, 29 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 426.

⁷⁶ *Alemdar*, 31 Kanun-ı evvel/Aralık 1918, nr. 1331-21.

⁷⁷ *Takvim-i Vekayi*, 2 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3435.

yoluna koymak isterken imzalanan mukavele hükümet aleyhinde bir muhalefet oluşmasına ve çeşitli dedikodulara neden olmuştur. İddialara göre; İstanbul'da taahhüde hazır pek çok büyük tüccar varken hükümet onların müracaatlarını dikkate almayarak ihaleyi beş değirmenciye vermiştir. Tüccardan Manizade Hacı Hüseyin Efendi daha uygun şartlar sunmasına rağmen hükümet onun taahhüdünü dikkate almadığından İaşe Nazırı Raşit Bey devletin çıkarlarının korunmamasını protesto ederek istifa etmiştir⁷⁸.

Hükümeti zora düşüren bu yolsuzluk tartışmaları çerçevesinde Maliye Nazırı Abdurrahman Bey ve Nafia Nazırı Ziya Paşa gazetelere açıklamalarda bulunmuşlardır. Maliye Nazırı Abdurrahman Bey 5 Ocak 1919'da Sabah gazetesine verdiği beyanatta bu konu hakkında şu ifadeleri dile getirmiştir:⁷⁹

“Bilirsiniz ki, bu memlekette bütün muamelât-ı ticariye ve vesait-i nakliyyeyi hükümet yed-i inhisarına almıştı. Memurlar, mebuslar alışverişe koyulmuş, resmi daireler ticarete girişmiş, heyet-i umûmiyesi adeta bir kazanç makinesi haline getirilmişti. Bu günkü sefalet ve felaketlerin asıl menbanı teşkil eden bir takım cemiyetler, şirketler, müesseseler gibi ticaret perdesi arkasında her türlü teşebbüs haricinde kazançlar vücuda getirmek, onunla ahali ve orduyu geçindirdikten sonra, milyonlarca liralarda elde etmek için bir İaşe Nezareti teşkil edilmişti. Hazineden 5 milyon lira sermaye ve bunun haricinde maaş ve masraf için bütçeden de 2 milyon lira tahsisat verilerek bir daire-i resmîye'ye inkilâb ettirilmişti. İaşe işe başlar başlamaz, sermayenin 4 milyon lirası bir defada hazineden alındı. Bunun 3,5 milyon lirası derhal yağma edildi. Parayı alan gitti. Haber yok, hesap yok, İaşe için de bir şey geldiği yok idi.”

Nafia Nazırı Ziya Paşa da vakit gazetesindeki beyanatında, “*hazine iâşeye günlük mühim bir miktar ödediğinden hazîneyi bu masraftan kurtarmak için hemen alelacele ihaleye mecbur kaldık*” ifadelerini kullanmıştır. Maliye Nazırı Abdurrahman Bey de yine aynı gazetede ki beyanatında;

“değirmenciler mukavelesi için hükümet beni ve Ziya Paşa'yı görevlendirdi. Raşit Bey bu durumu kendi vazifesine müdahale sayarak istifa etti. Manizade'nin müracaatı doğrudur ancak mukavele, değirmenlerin sahiplerine verilmesi esasına dayanıyordu. Manizadelerin de değirmeni olmadığından teklifleri kabul edilmedi”⁸⁰

sözlerini kullanmıştır. Maliye ve Nafia nazırlarının beyanlarına göre, dedikoduya neden olan konu aslında mukavele ile ilgili teknik bir detaydı ancak, açıklamalar yine de kamuoyundaki hükümet aleyhtarlığını teskin etmemiştir.

⁷⁸ *Vakit*, 6 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 433.

⁷⁹ *Sabah*, 5 Kanun-ı Sani 1335/Ocak 1919, nr. 10466.

⁸⁰ *Vakit*, 6 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 433.

Gelişmeler hükümet üyeleri arasında da suçlama ve hesaplaşmaya dönüşmeye başladığından hükümetin iktidarı sarsılmaya, basında hükümet bunalımı ile ilgili sıkça haberler görülmeye başlanmıştır. İstifa etmiş olan İaşe Nazırı Raşit Bey birkaç gün sonra bir gazeteye tekzip yazısı göndererek Nafia Nazırının gazetelerde yer alan beyanının doğru olmadığını ileri sürmüştür. Raşit Bey iâşe ile ilgili olarak; “*Nafia Nezareti kömür vermediğinden tabii ki piyasadan un satın almaya mecbur kaldım. Nihayet 200 ton kömürü aldıktan sonra un satın almaya mahal kalmadı*” ifadelerini kullanmış, iâşe işlerinin çözümü ile ilgili olarak da hükümete bir tavsiyede bulunarak “*asıl mesele Anadolu demiryolu hattının işletilmesiyle halledilebilir*” beyanında bulunmuştur⁸¹.

Muhalef basın da hükümet üyeleri arasındaki gerilimi tırmandırmak için en küçük malzemeyi bile kullanmaktan geri durmamıştır. Akşam gazetesi 8 ve 9 Ocak günleri, İaşe eski nazırı Raşit Bey’in ev telefonunun hükümet kararı ile kapatılmış olduğunu yazmış fakat Raşit Bey’in telefonunun borcu nedeniyle kumpanya tarafından kapatıldığı öğrenilmiştir⁸².

Sonunda Değirmenciler Mukavelesi hükümete ağır bir darbe olmuş ve 12 Ocak’ta Tevfik Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Dâhiliye Nazırı Vekili İzzet Bey “*istifada mukavelenin tesiri yoktur*”⁸³ dese de bu dedikodunun hükümeti sarstığı aşikârdır. Padişah, 13 Ocak 1919 tarihinde Tevfik Paşa’yı yeniden sadarete tayin etmiştir⁸⁴. Yolsuzlukla suçlanan nazırlardan Abdurrahman Bey ve Ziya Paşa’nın yeniden hükümete alınması ise dedikoduların devam etmesine neden olmuştur⁸⁵.

İmzalanmış olan mukavele 4 Ocaktan itibaren kısmen uygulanmaya başlanmıştır⁸⁶. Mukaveleyi uygun bularak hükümete destek veren basın organları “*mukavelenin devleti her gün 150 bin liraya mal olan iâşe masrafından kurtardığını, hiç olmazsa ekmeğin üçte ikisinin buğday unundan yapılmasının temin edildiğini*”⁸⁷ yazmışlardır. Aynı düşüncede olmayan gazeteler ise “*bugün ortada bir mukavele var fakat İaşe Nazırı veya vekili tarafından imzalanmış değildir. Böyle bir mukavelenin nasıl uygulanacağı bir hukuk meselesidir*”⁸⁸ yorumunda bulunmuşlardır.

⁸¹ *Vakit*, 10 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 437.

⁸² *Alemdar*, 10 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1337–27.

⁸³ *Sabah*, 14 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 10474.

⁸⁴ *Takvim-i Vekayi*, 14 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3445.

⁸⁵ Hükümetin bir kısım değirmencilerle yaptığı bu mukaveleden sonra bazı kabine üyelerinin ve onların bağlantılı oldukları bir çıkar şebekesinin İstanbul halkının sırtından korkunç vurgunlara giriştiklerine dair basında, özellikle *Vakit* gazetesinde, çıkan makaleler sebebiyle hükümet aleyhinde bir kamuoyu oluşturulmuştur. (Ahmet Emin Yalman, *Yâkan Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, Yenilik Kitabevi, 1970, s. 336).

⁸⁶ *Sabah*, 6 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 10467.

⁸⁷ *Alemdar*, 7 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1334–24.

⁸⁸ *İkdam*, 7 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 7869.

Mukavele hakkındaki çalakalem yorumlarla yolsuzluk iddialarını ispatlayamayacaklarını gören diğer gazeteler de mukaveleyi bırakıp Abdurrahman Bey ve Ziya Paşa'yı yıpratmak için nazırların şahıslarına yönelik hücumlara başlamışlardır. Refii Cevat (Ulunay) bu konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak hücumların arkasında İttihatçı parmağının olduğuna işaret edip “gazeteler o derece muntazam hücum ediyorlar ki sanki muntazam bir Erkân-ı Harbiye Heyeti'nin planını tatbik ediyorlar”⁸⁹ ifadeleriyle İttihatçıların hükümeti yıpratmaya çalıştığını iddia etmiştir. Bu düşüncenin haklılık payı da yok değildi. Çünkü Tevfik Paşa Hükümeti o esnada İttihatçılar üzerinde bir baskı kurmuş, İttihatçıların tutuklanmaları ve İttihatçı kuruluşlarının tasfiyesi için kararlar almaktaydı⁹⁰.

Gazeteler tarafından mukaveleyi yapmakla suçlanan nazırlardan Ziya Paşa kendisini savunarak, “bu mukaveleyi imzalamakla müftehirim, çünkü hazineye günlük 150 bin lira kazandırmış ve halkı gıdasızlıktan kurtarmış oluyoruz” beyanında bulunmuştur. Maliye Nazırı Abdurrahman Bey ise;

“mukavele memlekete son derece faydalıdır, 100 kilo undan 20 kilo un nakliye, öğütme, pişirme, dağıtım ve zayıat masrafları olarak müteahhitlere bırakılacaktır. Değirmenler sahiplerine iade edilecektir. Sahiplerindeyken günlük 2800 çuval öğüten bir değirmen hükümet elinde 900 çuvala kadar inmiştir”⁹¹

sözleriyle icraatının arkasında olduğunu göstermiştir.

Nazırlar ve hükümet muhalif kamuoyunun baskılarına boyun eğmiyordu. Hükümet bunalımı yaratamayan basın bu defa da hükümetin mukaveleyi feshedeceği iddialarını öne sürmeye başlamışlardı⁹². 8 Ocak'ta İaşe Nazırı Vekili İzzet Bey, Maliye Nazırı Abdurrahman Bey ve Nafia Nazırı Ziya Paşa ile müteahhitler arasında bir toplantı yapılmış, mukavele üzerinde yapılan görüşmeler esnasında taraflar arasında çıkan tartışma neticesinde mukavelenin feshi gündeme gelmiştir⁹³. Fakat komisyon keskin kararını, teklifte bulunan diğer tüccar grubunun şartlarını da dinledikten sonra vereceğini ifade etmiştir. Toplantı sonunda bir açıklama yapan Nafia Nazırı Ziya Paşa;

“feshih şimdilik yoktur, gazetelerin hücumlarını anlayamıyorum, icraatımızı çirkin göstermeye çalışıyorlar. Mukavelenin tatbikiyle İaşe'ye 28 liraya un satanlar artık 8 liraya bile satamayacaklarından korkuyorlar. Netice, mukavele birçok

⁸⁹ *Alemdar*, 8 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1335–25.

⁹⁰ BOA. MV. 215/51; Tevfik Paşa Hükümeti'nin İttihatçıların tutuklanması yönündeki faaliyetleri ikinci hükümetini kurduktan sonra hız kazanarak 1919 yılı Ocak ve Şubat ayları boyunca devam etmiştir. Tutuklananlar çoğunlukla, Bekirağa Bölüğü denilen Harbiye Nezareti Cezaevine gönderilmişler, daha sonra ya Malta'ya sürgün edilmişler ya da Divan-ı harp mahkemelerine sevk edilmişlerdir. (Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985, s. 43).

⁹¹ *Alemdar*, 8 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1335–25.

⁹² *Alemdar*, 10 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1337–2.

⁹³ *Vakit*, 9 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 436.

tüccarın menfaatine dokunuyor. Bizim bu tüccar grubuyla iş yapma sebebimiz, büyük değirmenciler olmalarıdır”⁹⁴

ifadeleriyle mukaveleye karşı olanların zihniyetlerinin farkında olduğunu dile getirmiş oluyordu. Ziya Paşa'nın toplantıdan sonra Meclis-i Vükela'ya giderek konuyu hükümet üyeleriyle müzakere etmesinin ardından hükümet şu ilanı yayınlamıştır: “*Ahkâm-ı mezkurenin daha ehven şeraitle tadilen icrasını teklif etmek isteyen tüccarın hazır olacakları bu ayın 11., yarınki cumartesi günü Nafia Nezareti'ne azimet etmeleri ilan olunur*”⁹⁵.

Anlaşıldığı üzere, kamuoyunun baskıları neticesinde hükümet mukaveleyi feshetmese de değiştirmek için geri adım atmış oluyordu. Nafia Nazırı Ziya Paşa “*sanimiyetimizi göstermek için diğer talipleri de davet ettik*” diyordu. 11 Ocak'ta Ziya Paşa başkanlığında yapılan toplantıda, Manizade Hüseyin Efendi mukavelede yer alan yüzde yirmi yerine yüzde on iki ile iase işlerini yürütmeyi taahhüt etmiş, Ziya Paşa da bu teklifi kabul etmiştir. Diğer müteahhitler ise “*belki biz daha uygun şartlar sunarız*” diyerek kapalı zarf usulüyle bu işin indirim ihalesine dönüştürülmesini talep etmişlerdir. Hükümet'in de uygun görmesiyle yeniden ihale yapılması için ilgililerin 48 saat içinde tekliflerini vermeleri kararlaştırılmıştır⁹⁶. Hükümet ertesi gün yayınladığı resmi tebliğde, “*hazineyi günlük 150 bin lira masraftan kurtarmak için bu yola başvurulduğunu*” açıklamıştır⁹⁷. Basında yer alan iddialara cevap veren hükümet tebliğde şöyle diyordu:

“Bu ihale indirim ihalesi şeklinde icra edilemezdi. Çünkü bu iş büyük değirmenlerin, sahiplerine iadesi esası üzerine taahhüt ettirilecek bir işti. Değirmen sahiplerine rakip olan başka değirmenciler de bulunduğundan dolayı rekabet yaşanmaması için indirim ihalesi yerine pazarlık suretiyle işin mukaveleye bağlanması düşünülmüştür”⁹⁸.

Bu ilan ile önceki mukavelenin feshi de artık kesinleşmiş oluyordu. Kapalı zarf usulü ile tekliflerini sunmaları için müteahhitlere verilen süre 15 Ocak'ta dolmuştur⁹⁹. Zarflar, yanlış anlamalara mahal bırakılmamak için, hiç açılmadan Nafia Nazırı Ziya Paşa'nın emriyle Meclis-i Vükela'ya götürülmüştür¹⁰⁰. Zarflar Meclis-i Vükela'da açılarak teklifler incelenmiş, önceki mukavelede hükümetin değirmencilere bıraktığı yüzde yirmi kâra karşılık yeni tekliflerde yüzde on kâr ile talip olan müteahhitler olduğu görülmüştür¹⁰¹. Bu teklif, hükümet nazarında tam anlamıyla kabule şayan görülme-

⁹⁴ *Vakit*, 10 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 437.

⁹⁵ *Vakit*, 10 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 437.

⁹⁶ *Alemdar*, 12 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1339-29.

⁹⁷ *Alemdar*, 13 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1340-30.

⁹⁸ *Vakit*, 13 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 440.

⁹⁹ *İkdam* 15 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 7877.

¹⁰⁰ *İkdam*, 16 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 7878.

¹⁰¹ *Sabah*, 16 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 10477.

rek tereddütle karşılandığından, detayları müzakere edilmek üzere mukavele işi askıya alınmıştır.

Hükümet aynı toplantıda önemli bir karara imza atarak İaşe Nezareti'nin lağvedilip Umum Müdürlüğe dönüştürülmesini gündemine almıştır¹⁰². Hükümet'in bu kararı almasında, hazineden büyük paralar çıkmasına rağmen iaşe işlerinin düzene konulamaması ve İaşe Nezareti'ndeki memurların diğer daire memurlarından fazla maaş almaları etkili olmuştur. İaşe Nazırı Vekili Abdurrahman Bey nezaretin tasfiyesine öncelikle yüksek olan memur maaşlarını diğer memur maaşlarının seviyesine indirmekle başlamış, bu sayede önemli bir meblağın hazineye kalması sağlanmıştır¹⁰³.

Hükümet 20 Ocak 1919'da aldığı kararla, 30 Temmuz 1918'de İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında teşkil edilmiş olan İaşe Nezareti'ni kaldırarak yerine Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü teşkil etmiştir. Aynı kararla taşradaki bütün İaşe ve Nakliyat Müdürlükleri ve memurlukları da kaldırılmış, yalnız istasyon ve iskelelerdeki iaşe sevk memurlukları yerinde bırakılmıştır¹⁰⁴. Böylece yaklaşık altı aylık bir mesaiden sonra bir İttihatçı kuruluşu daha tarihe karışmıştır.

Yeni kurulan Umum Müdürlüğün sadece iaşe işleriyle meşgul olması kararlaştırılmıştır¹⁰⁵. Umum Müdürlük görevine 23 Ocak'ta Basra eski valisi Melik Bey tayin edilmiş¹⁰⁶, 2 Şubat'ta ise Umum Müdürlüğün çalışma esaslarını ihtiva eden bir kararname çıkarılarak 6 Şubat'ta yürürlüğe konulmuştur¹⁰⁷. İaşenin yönetimi ile ilgili son değişiklik şubat ayında gerçekleşmiş ve 20 Ocak'ta kurulan Umum Müdürlük 12 Şubat'ta Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden ayrılarak Şehremaneti'ne bağlanmıştır¹⁰⁸.

İaşe Umum Müdürlüğü, kuruluş amacına uygun olarak sadece ekmek meselesi konusunda çalışmaya başlamıştır. Hükümet, Umum Müdür Melik Bey'e bir ihtarda bulunarak birkaç gün içinde ekmek pişirme ve dağıtım işlerinin düzelmemesi durumunda istifa etmesini bildirmiştir¹⁰⁹. Melik Bey ise ertesi gün bir gazeteye verdiği beyanatta, piyasadan un satın alınmasına gerek kalmadığını, İstanbul'a daha fazla zahire gelmeye başladığını açıklamıştır¹¹⁰. 2 Şubat'ta İstanbul'a 40 vagon ile toplam 28 ton

¹⁰² *Alemdar*, 17 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1344-34.

¹⁰³ *Alemdar*, 18 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1345-35.

¹⁰⁴ *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 11, s. 109; *Takvim-i Vekayi*, 21 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3451.

¹⁰⁵ *Alemdar*, 23 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 1350-40.

¹⁰⁶ *Takvim-i Vekayi*, 29 Kanun-ı sani/Ocak 1919, nr. 3458.

¹⁰⁷ *Takvim-i Vekayi*, 6 Şubat 1919, nr. 3465.

¹⁰⁸ *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 11, s. 28; *Takvim-i Vekayi*, 22 Şubat 1919, nr. 3478.

¹⁰⁹ *Alemdar*, 4 Şubat 1919, nr. 1362-52.

¹¹⁰ *İkdam*, 5 Şubat 1919, nr. 7898.

arpa ve buğday gelmiştir. İstanbul'daki un miktarının artması ve satın alımların durdurulması üzerine piyasada daha önce 28 liraya kadar satılan un fiyatı 21 liraya düşmüş, kamuoyunda un fiyatının 10 liraya kadar ineceği haberleri yer almaya başlamıştır¹¹¹.

Bundan sonra İstanbul'un ekme sıkıntısında kısmi bir düzelme yaşanmasına rağmen bazı mahallelerde aksaklıkların devam ettiği görülmüştür. Mesela, Hasköy'de ahaliye bir gün ekme dağıtılamadığından, galeyana gelen ahali fırınlara saldırmış, bunun üzerine hükümet Hasköy'e derhal un gönderilmesini sağlamıştır. Eyüp Sultan Mahallesi'nde de vesika ekmeğinden rahatsızlanan binlerce kişi hastanelere başvurmuştur. Bu olay üzerine Eyüp Sultan ahaliyi kendi aralarında bir heyet kurarak Dâhiliye Nazırı İzzet Bey'e göndermiştir. İzzet Bey, getirilen örnek ekmekleri gördükten sonra fırıncıların derhal cezalandırılması için yetkililere emir vermiş¹¹², bununla da kalmayarak ekme pişirme ve dağıtım işlerinde sùüistimalleri olanlar hakkında takibat ve kanuni inceleme yapmak üzere Dâhiliye Müfettişi Abdullah Naci ve Ticaret ve Ziraat Nezareti Müfettişi Fuad Beylerden oluşan bir heyet kurulmasını sağlamıştır¹¹³.

Şubat ayı başından itibaren hükümet yeniden ekme yapım ve dağıtımının müteahhitlere verilmesi konusuna eğilmiştir. Hükümet, daha önce belirlenen İstanbul'un 30 iâşe mıntkasında vesika ekmeği yapım ve dağıtım için 5 Şubat'ta bir indirim ihalesi açılacağını ilan etmiştir. 17 maddeden ibaret olan ihale şartlarından bazıları şunlardır:¹¹⁴

1. Her mıntka bir müteahhide ihale olunacaktır.
2. İhaleye girecek müteahhit, talep ettiği mıntkanın günlük kaç çuval un harcayacağını tespit edip çuval başına teminat akçası yatıracaktır.
3. Mukavele süresi Şubat başından Nisan sonuna kadar üç ay olacaktır.
4. Hükümet müteahhitlere yüzde 66 buğday ve yüzde 34 arpadan oluşan un verecektir.
5. Mutemet, mıntka iâşe memurunun nezaretinde, fırının mevkisini, fırıncının adını ve ekmeğin imal tarihini yazıp mühürlediği bir pusulayla birlikte günlük üretiminden bir numune ekmeği İâşe Genel Müdürlüğü'ne gönderecektir. Ekmekler Mahalle muhtarlıkları, karakollar ve belediyelerde de teşhir edilecektir.
6. Polis, Belediye ve İâşe memurlarıyla mahallelerin ihtiyar heyetleri ertesi gün mıntka karakolunda, ekmekleri bu numune ile karşılaştıracaklardır. Eğer numune,

¹¹¹ *Vakit*, 4 Şubat 1919, nr. 462.

¹¹² *Sabah*, 5 Şubat 1919, nr. 10497.

¹¹³ *Alemdar*, 4 Şubat 1919, nr. 1362-52.

¹¹⁴ *Sabah*, 5 Şubat 1919, nr. 10497.

dağıtılan ekmeklerle aynı kalitede değilse adı geçen kontrolcüler tarafından durum bir zabıtname ile İstanbul İaşe Müdürlüğü'ne bildirilecektir.

7. Ekmeği iaşe kararnamesine uygun üretmeyen fırın kapatılıp fırıncı divan-ı harbe sevk edileceği gibi ürettiği ekmekler de yarı bedel ile ahaliye dağıtılacak, elde edilen gelir Dar'ül-aceze'ye verilecektir.

8. Unun numunesi yani içerisindeki buğday, arpa, mısır gibi oranlar İaşe Genel Müdürlü tarafından değiştirilmek istendiğinde bu durum bir gün önceden gazeteler yoluyla ilan edilecektir.

İhaleye başvuru süresi 6 Şubat'ta sona ermiştir. Şaban Zeki Bey ve ortakları, nakliye ve pişirme ücretini çuval başına 140 kuruşa kadar indirmesine rağmen ihale 145 kuruşa Milli Ekmekçiler Şirketi'ne verilerek şirketle bir mukavele imzalanmıştır. İaşe yetkilileri buna sebep olarak *"bu iş 140 kuruşa kapatılmayacağından talibin zarar etmemek için hileye başvuracağını düşündüklerini"* ileri sürmüşlerdir¹¹⁵.

Bu mukavele ile yolsuzlukları bir miktar hafifletmiş olmasına rağmen hükümetin ihtikârı tam anlamıyla engellediği söylenemez. Bu nedenle hükümet ne kadar iyi niyetle çalışırsa çalışsın kamuoyu karşısında zayıf düşmekten kurtulamamıştır. Bazı gazeteler, İaşe işinde acziyet gösteren hükümetin iaşe idaresini ve vesika ekmeklerini tamamen kaldırarak sadece ihtiyaç sahiplerine nakit dağıtmayı düşündüğünü, yolsuzlukları önlemenin tek çaresinin bu olduğuna inanıldığını yazmışlar¹¹⁶ ancak hükümetten bu konuda herhangi bir resmi açıklama ya da tezkip gelmemiştir.

Hükümet ekmek işlerini sıkı kontrol altına almak ve yeni mukavenenin zaafa uğramasını önlemek için bir *"Heyet-i Murakabe"* (kontrol heyeti) teşkil etmiştir. 25 Şubat'ta kurulan bu Kontrol Heyeti'ne Teşrifat Umum Müdürü İsmail Cenani, Londra Sefareti kâtibi Reşid Sadi, Stokolm eski sefiri Mustafa Şekib, Hicaz Demiryolu eski müdürü Hamid Bey, eski şehremini Tevfik ve İşkodra eski valisi Saffeddin Beyler tayin edilmişlerdir¹¹⁷. Kontrol Heyeti, İaşe Müdüriyetindeki tüm memur ve müstahdemlerin hareketlerini kontrol altında tutacak, gerekirse işinde ehil olmayanları değiştirebilecekti. Bunun yanında iaşe ile ilgili düzenleme ve talimat hükümlerinin uygulanmasını sağlayarak gerektiğinde bu konuda layiha hazırlamak da heyetin yetki ve sorumluluk alanında olacaktı¹¹⁸.

Kontrol Heyeti hiç vakit kaybetmeden çalışmalarına başlamıştır. Göreve geldikleri ilk günlerde heyet üyelerinden bazıları, İaşe Umum Müdüriyeti'ndeki memurların büyük bir kısmı değiştirilmediği sürece iaşe işlerinin düzelmeyeceğini ileri sürmüşler-

¹¹⁵ *İkdam*, 8 Şubat 1919, nr. 7901.

¹¹⁶ *İkdam*, 21 Şubat 1919, nr. 7914.

¹¹⁷ *Alemdar*, 26 Şubat 1919, nr. 1378-68.

¹¹⁸ *İkdam*, 26 Şubat 1919, nr. 7919.

dir. Diğer üyeler ise, iaşe problemlerinin ortadan kaldırılabilmesi için Teftiş Heyeti'nin faal bir hale getirilmesinin, mütaka sorumlusu memurlukların kaldırılarak görevlerinin merkeze bağlı müfettişliklere devredilmesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır¹¹⁹. İaşe sıkıntısını çözmek üzere iştiyakla vazifeye başlamış olan Kontrol Heyeti de daha ilk günlerde zaafa uğramıştır. Üyelerden Hamid ve Reşid Sadi Beyler meşguliyetlerini ileri sürerek istifa etmişler¹²⁰, yerlerine Ziraat Nezareti memuru Hasib Bey tayin edilmiştir¹²¹.

Ekmek yapımının müteahhitlere ihalesi ve Kontrol Heyeti'nin kurulmasıyla birlikte Şubat ayı sonundan itibaren İstanbul piyasası aylardır ilk defa normal seyrine girmeye, fiyatlar hissedilir derecede düşmeye başlamıştır. Kamuoyu karşısında ilk defa bu kadar rahatlayan hükümete bir iyi haber de Amerika'dan gelmiştir. Hükümet, iaşe sıkıntısının had safhaya ulaştığı Aralık ve Ocak aylarında İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerinin de aracılığı ile Amerika'dan zahire ithali için girişimde bulunmuştu. Bunun üzerine, Amerika yetkilileri bu başvuruyu geri çevirmeyerek; İstanbul'da Şark-ı Karib Yurdu, İstanbul Şehri Tetkikat-ı İctimaiye Amerikan Heyeti ve Dersaadet Amerikan İaşe Heyeti adlarıyla örgütler kurmuşlardı¹²².

Amerika'nın İstanbul'da kurduğu iaşe merkezi, Şubat ayı ortalarında, İstanbul'a bol miktarda un getirip fırıncılara ve yerli tüccara ucuz fiyata satacağını duyurmuştur¹²³. Basında 77 kiloluk çuvalların 15 liraya kadar verileceği rivayet ediliyordu. Amerika'nın İstanbul'a un sevkiyatı Şubat ayı sonlarında başlamış ve ay sonuna kadar İstanbul'a 8 bin ton un getirilmiştir¹²⁴. 1 Mart tarihinde de Carolayn, Help ve California adlı Amerikan vapurlarıyla İstanbul'a yüklü miktarda un nakli sağlanmıştır¹²⁵.

Bu sırada Sadrazam Tevfik Paşa tarafından İstanbul'da bulunan Amerikan siyasi temsilcisi Bristol nezdine gönderilen Galip Kemali Bey, gelen erzakın dağıtım işini temsilci ile müzakere etmiştir. Görüşmeden çıkan sonuca göre; Amerikan unundan İaşe Nezareti ile alâkadar olmayan ve has ekmek üreten fırınlar yararlanabilecek, İaşe Nezareti ise vesika ekmeği için gerekli unu kendisi temin edecektir¹²⁶. Anlaşılacağı üzere Amerika, İstanbul'a gelen unu hükümete değil özel şirketlere satmayı planlamıştı. Bu durum hükümetin beklentisini boşa çıkarmış olmasına rağmen, piyasada un

¹¹⁹ *Alemdar*, 28 Şubat 1919, nr. 1380–70.

¹²⁰ *Vakit*, 4 Mart 1919, nr. 490.

¹²¹ *Alemdar*, 4 Mart 1919, nr. 1384–74.

¹²² Metin Ayrışığı, *Kurtuluş Savaşı Strasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 108.

¹²³ Temel, *a.g.e.*, s. 56.

¹²⁴ *İkdam*, 26 Şubat 1919, nr. 7919.

¹²⁵ *İkdam*, 3 Mart 1919, nr. 7924.

¹²⁶ *İkdam*, 3 Mart 1919, nr. 7924.

miktarı artacağından, en azından hükümetin fahiş fiyattan un satın almasının önüne geçilmiştir. Görüşmelerden sonra Amerika'dan gelen un'un 1 Mart'tan itibaren İngiliz Vitol şirketinin Galata rıhtımındaki depolarında peşin olarak satışına başlanmıştır¹²⁷.

Mart başından itibaren İstanbul'a Anadolu'dan da külliyetli miktarda zahire gelmeye başlamıştır. 2 Mart'ta Haydarpaşa'ya 30 vagon¹²⁸, 3-4 Mart'ta ise 68 vagon zahire gelmiştir. Bir hafta içinde değirmenlerde bol miktarda arpa ve buğday stoku oluşmuştur. Böylece günlük ihtiyacı 2709 çuval olan İaşe Müdüriyeti'nin düzenli olarak vesika ekmeği çıkarmasının önünde bir engel kalmamıştır¹²⁹. Un miktarının artması iaşe piyasasına yaklaşık yüzde 25 oranında bir ucuzlama olarak yansımıştır. Mart'ın ilk günlerinden itibaren ekstra undan yapılan has ekmek 21 kuruşa, ikinci kalite undan yapılan ekmek 14 kuruşa ve diğer unlardan yapılan ekmek ise 8 kuruşa satılmaya başlanmıştır¹³⁰.

Hükümet iktidara gelişinin dördüncü ayında iaşe sorununun çözümüne büyük oranda yaklaşmıştır. Ekmek davasının halledilmiş olması ahalide ve dolayısıyla kamuoyunda bir rahatlama hissi uyandırmıştır. Şehrin kömür ihtiyacının da Zonguldak ve Ereğli'den temin edilmiş olmasıyla değirmenler, fabrikalar, vapurlar yeniden çalışmaya başlamıştır. 3 Mart'tan itibaren tramvayların da sefere başlamasıyla¹³¹ İstanbul ahali kadar, aylardır ağır tenkitleri göğüsleyen hükümet de rahat bir nefes almıştır. Fakat kamuoyunda hâkim olan iyimser havanın aksine aynı günlerde hükümet üzerinde kara bulutlar dolaşmaya, basında hükümet bunalımı olduğuna dair haberler yer almaya başlamıştır. Şubat 1919 sonundan itibaren fiyatların gerilemeye başlaması, iaşe sıkıntısının hafiflemesi ve fiyatların ucuzlamasından zarar eden çevreler parti ilişkilerini ve basını kullanarak bunun acısını hükümetten çıkarmaya çalışmışlardır¹³².

Hükümet'in İstifasında İaşe ve Ekmek Meselesinin Rolü

Hükümetin iaşe işindeki zaafiyeti Şubat başından itibaren kamuoyunu tamamen hükümet aleyhine çevirmişti. Bir yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidara gelmek için fırsat kollarken¹³³ diğer yandan muhalif basın hükümet bunalımına dair iddiaları körükleyerek hükümeti acizlik, kararsızlık ve hiçbir şey yapmamakla suçlamaya başlamıştır¹³⁴. Suçlamaların başında, harp yıllarından beri devam eden iaşe sorununa hükümetin kesin bir çözüm bulamamış olması geliyordu. Yıllardır mevcut olan bu konunun elbette

¹²⁷ *Sabah*, 2 Mart 1919, nr. 10521.

¹²⁸ *Alemdar*, 3 Mart 1919, nr. 1383-73.

¹²⁹ *Vakit*, 4 Mart 1919, nr. 490.

¹³⁰ *Vakit*, 4 Mart 1919, nr. 490.

¹³¹ *Vakit*, 4 Mart 1919, nr. 490.

¹³² Ergin, a.g.m., s. 396.

¹³³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004, s. 173.

¹³⁴ *Atı*, 10 Şubat 1919, nr. 383; *İkdam*, 11 Şubat 1919, nr. 7904.

kısa sürede çözülmesi beklenemezdi fakat kamuoyu tahammülsüzdü. Çünkü problemin hükümet üyelerinin karıştığı yolsuzluklardan dolayı çözülemediği kanaati kamuoyunda hâkimdi. Abdurrahman Bey ve Ziya Paşa hakkında çok şey söylenmiş ve yazılmıştı. Bu iki nazır hazineyi zarara uğratan sorumluların başında gösteriliyorlardı.

Kamuoyunun baskısı hükümet içerisinde de bir panik havası yaşanmasına neden olmuştur. Meclis-i Vükela'daki müzakerelerin şahsi tartışmalara varması sonucu 12 Şubat'ta Şura-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa ve Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşa¹³⁵, 24 Şubat'ta da diğer bazı nazırlar istifa etmişlerdir. Ancak Padişah aynı gün yeni hükümeti kurma görevini yeniden Tevfik Paşa'ya vermiştir¹³⁶.

Aslında sadrazam istifa etmeyip sadece nazırlar istifa ettiğinden bu bir kabine değişikliği değil hükümette bir tadilat girişimidir. Zaten bu sebeple, Padişah, sadrazam tayini için yeni bir Hatt-ı Hümayun yazılmasına teknik olarak gerek olmadığını mabeyn başkâtibine ifade etmiştir¹³⁷. Kabinede yapılan tadilat neticesinde, haklarında yolsuzluk iddiaları bulunan Abdurrahman Bey ve Ziya Paşa yeni kabineye alınmamışlardır¹³⁸. Buna rağmen basında hükümeti suçlayıcı yeni senaryolar üretilmeye başlanmış; Hükümet'in bir siyasi fırkaya dayanmaması sebebiyle siyaseten güçsüz olduğu, üyeleri arasında uyum olmadığı, bu nedenle hükümetin çok uzun yaşamayacağı iddiaları ileri sürülmüştür¹³⁹.

Gerçekten de kamuoyunun öngördüğü iddiaların meydana gelmesi uzun sürmemiş, kamuoyunun baskısına dayanamayan Tevfik Paşa Hükümeti'nde, tadilatın üzerinden bir hafta bile geçmeden, istifa eğilimi ortaya çıkmıştır. İttihatçıların tutuklanmalarıyla ilgili 27 Şubat tarihli hükümet kararnamesini teknik sebeplerle onaylamayan Padişah ile hükümet arasındaki uyuşmazlık, hükümetin sonunu hazırlayan görünürdeki sebep olmuştur¹⁴⁰. Mütareke döneminin olağanüstü şartlarını tecrübe ederek birbirinden ağır pek çok sorun ile yüz yüze kalmış gerçek anlamda ilk mütareke hükümeti olan Tevfik Paşa Hükümeti, nihayet 3 Mart 1919 tarihinde istifa ederek yaklaşık dört aydır bulunduğu iktidar mevkiini Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne bırakmıştır¹⁴¹. Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasının görünür nedeni Padişahla uyuşmazlık fakat iktidarda bulunduğu süre içerisinde en fazla tenkide uğradığı konuların başında işe meselesinin geldiği düşünüldüğünde, kamuoyu baskısının hükümet içerisinde meydana getirdiği siyasi bunalımın istifanın nedenlerinin başında geldiği anlaşılmaktadır.

¹³⁵ *Sabah*, 14 Şubat 1919, nr. 10506.

¹³⁶ BOA. DÜİT. 9/54.

¹³⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1951, s. 200-201.

¹³⁸ *Takvim-i Vekayi*, 26 Şubat 1919, nr. 3482.

¹³⁹ *İleri*, 26 Şubat 1919, nr. 27-409.

¹⁴⁰ Türkgeldi, *a.g.e.*, 204.

¹⁴¹ *Alemdar*, 4 Mart 1919, nr. 1384-74; *İkdam*, 5 Mart 1919, nr. 7926.

Sonuç

Mütareke dönemindeki işe sıkıntısının aslında harp yıllarından kaynaklanan sorunlar yumağının bir parçası ve devamı olduğu malumdur. İşe Nezareti ve onun yerine kurulan İşe Umum Müdürlüğü, mütarekenin zor şartları altında insanların öncelikli ihtiyacı olan beslenme gereksinimini sağlama konusunda azımsanamayacak bir icraatta bulunmuştur. Harpten kaynaklanan nedenlerle üretim düşmüş ve ihtikâr nedeniyle fiyatlar aşırı yükselmişti. Harp sonunda İstanbul nüfusunun birden arttığı ve nakliye sorununun da eklendiği dikkate alındığında, kusursuz bir işe düzeninin kurulabilmesinden elbette söz edilemezdi. Böyle bir ortamda takip edilecek yol ne olursa olsun, halkın memnun edilmesi zor idi. Bu sebeple, mütareke dönemiyle ilgili olarak sadece basın ve halkın şikâyetlerine bakarak objektif olabilmenin zorluğu ortadadır.

Yaşanan zorlukların, harbin getirdiği şartlardan mı yoksa hükümetin yanlış icraatından mı kaynaklandığı tartışılabilir fakat şurası kesindir ki, Tevfik Paşa Hükümeti, olmayan bir sorunu meydana getirmemiş, harpten kaynaklanan olumsuzlukları tamire çalışmıştır. Hangi hükümet olursa olsun, kısıtlı imkânlar ve zor şartlar altında üreteceği çözümün sınırlı kalacaktır. Tevfik Paşa Hükümeti işe meselesinin halledilmesi noktasında somut adımlar atmış ve kısmen de başarılı olmuştur. Hükümetin piyasadan fahiş fiyatlara işe malzemesi alarak hazineyi zarara uğrattığı düşünülebilir ancak, zahire kıtlığı, kömür kıtlığı, nakliyat sorunları göz önünde tutulduğunda, hükümetin alternatifsiz bir konuda zorunlu tercihe yönelmiş olduğu göz ardı edilmemelidir.

Özetle, Tevfik Paşa Hükümeti'nin attığı adımlar neticesinde, mütarekenin ilk dört ayından sonra İstanbul'un sosyal ve ekonomik hayatında belirgin bir düzelmeye görülmeye başladığı söylenebilir. Bu olumlu gelişmeler sürme eğilimindeyken hükümet 3 Mart 1919 tarihinde istifaya durumunda kalmıştır. Bu nedenle, atılan adımlar ve alınan tedbirlerin asıl semeresi, 4 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesinden itibaren görülmeye başlanacaktır. Damat Ferit Paşa Hükümeti, 12 Mart 1919'da, öncelikle İşe Umum Müdürlüğü'nü Dâhiliye Nezareti'ne bağlamış¹⁴², 19 Haziran'da çıkardığı 12 maddelik bir kararname ile de İşe Umum Müdürlüğü'nü tamamen kaldırarak ahaliye vesika ekmeği dağıtımına son vermiştir¹⁴³.

¹⁴² *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 11, s. 36, Okay, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴³ *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 11, s. 296.

KAYNAKLAR

A- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

(Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda gösterilmiştir).

DH. İ.UM. (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı)

DH. İ.UM. EK. (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri Evrakı)

DH. SAİD-d, 2/1008. (Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri)

DÜİT. (Dosya Usulü İrade Tasnifleri Evrakı)

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)

B- Yayımlanmış Belgeler

MMZC (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*), D. 3, İ. 5, C. 1, TBMM. Basımevi, Ankara 1992.

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye, Sene 1334, C. 2, TBMM. Basımevi, Ankara 1993.

C- Süreli Yayınlar

Alemdar 1918,1919.

Atı, 1919.

Düstür, Tertib-i Sani, C. 9–11, 1928.

Düstür, Birinci Tertib, C. 2, s. 528–534.

İkdam, 1918, 1919.

İleri, 1919.

Minber, 1918.

Sabah, 1918, 1919.

Takvim-i Vekayi, 1918, 1919.

Tasvir-i Efkâr, 1919.

Teceddüd Mecmuası, 1918.

Vakit, 1918, 1919.

D- Araştırma-İnceleme Eserler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Yayına Hazırlayan: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

Aydın, Mehmet, *Mütareke Döneminde İstanbul'un İşçesi Meselesi (1918–1922)*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

- , “Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918–1922)”, *History Studies*, Volume 2/2, 2010.
- Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- , *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1963.
- Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devri'nin Feci Tarihi*, C. I, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Çavdar, Necati, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2010.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- , *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- , *Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm*, Cumhuriyet gazetesi Yayınları, 2001.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Erdoğan, Tamer, *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*, Kanat Kitap, İstanbul 2005.
- Ergin, Feridun, “Mütareke Kabineleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, sy. 21, Temmuz 1991.
- İşe-i Umumiye Kararnamesi*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1333/1917.
- İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, Haz: Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011.
- Kaya, Erol, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber*, Ebabel Yayınları, Ankara 2007.
- Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, C. I, Çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1969.
- Kocaoğlu, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, İsis Yay., İstanbul 1999.
- Okay, Cüneyd, *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Sabit, Nüzhet, *İşe'de Kırkbeş Gün*, Yayına Hazırlayan: Cüneyd Okay, İstanbul 2006.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010
- , “Yerel Yönetim Metinleri XII- Etmekçilik (Ekmekçilik) Hakkında Nizamname”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 7, 1998, sy. 1.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985.

- Tekeli, İlhan-Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşındaki Ekonomik Düzenlemeleri içinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri" *XII. Türk Tarih Kongresi, C. III*, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Toprak, Zafer, *İttihat ve Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler-II, Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İyittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1951.
- Ünsal, Artun, *Nimet Geldi Ekine*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, Yenilik Kitabevi, 1970.